

Gregor ČOK

Gospodarske cone: Vsebinska in terminološka opredelitev

Številno ustanavljanje novih gospodarskih con odraža določene potrebe lokalnega podjetništva pri iskanju površin za vzpostavitev ali širitev delovanja. Različne definicije ustanovljenih območij za proizvodnjo, trgovino, storitve in servise nakazujejo, da je trenutni podjetniški trend usmerjen v široko paleto dejavnosti, ki bi jih načrtovalci prostora radi postavili v isti okvir. Neopredeljena terminologija in relativno razpršeno ustanavljanje novih območij sta predvsem posledica prenačelnih prostorskih strategij (regionalnih in nacionalnih), ki pri umeščanju novih ali obuditvi zdajšnjih con ne opredeljujejo konkretnega števila, velikosti in tipologije.

The ongoing establishment of new economic zones reflects specific needs of local entrepreneurs that are searching for places to ensure or expand their operation. Differing definitions of the newly established areas for production, retail and services point out that the present entrepreneurial trend is directed into a wide palette of activities, but physical planners are however trying to define them in the same framework. Undefined terminology and relatively dispersed creation of new zones are mainly the consequence of vague planning strategies (national and regional), which when dealing with new or revitalised zones don't define real numbers, sizes and typologies.

Industrijske cone
Obrtne cone
Prostorske strategije
Poslovne cone
Racionalna raba virov
Terminološke opredelitve
Vplivi na okolje

Business zone
Environmental effects
Industrial zone
Manufacturing zone
Rational use of resources
Spatial strategy
Terminological definitions

1. Uvod

Obstoječe površine (ki so v prostorskih planih opredeljene kot območja proizvodnih dejavnosti in mešana območja) izhajajo večinoma iz povojnega obdobja industrializacije, ko je v politiki razvoja SRS prevladal policentrični prostorskorazvojni model. Slovenska regionalna središča so v razmerah planskega gospodarstva pridobila sorazmerno obsežna industrijska območja z zadostnimi rezervnimi kapacitetami. Lokacijski kriteriji umeščanja industrije so bili v takratni modernistični praksi coniranja oziroma opredelitve območij namenske rabe usmerjeni v zagotavljanje klasičnih potreb (energetski viri, delovna sila, površina, itd.) Poleg industrijskih območij so v naslednjih desetletjih z razvojem obrti kot legitimne individualne ekonomije v socialistični družbi (v SFRJ je bila posebnost glede na druge države) začele nastajati t. i. obrtne cone. Ustala se je logična delitev na obrt in indu-

strijo, ki je nakazovala predvsem razliko med obsegom dejavnosti in naravo lastnika.

Z razpadom SFRJ in hkrati s spremembo družbenega reda se začne razvijati liberalistično naravnana tržna ekonomija, ki z drugačnimi gospodarskimi nazori sproži ustanavljanje številnih manjših družb. Za svoje delovanje si podjetniki iščejo različna zemljišča v obstoječih gospodarskih conah ali z ustanavljanjem novih con. Ob tem procesu se dogaja tudi lastninjenje, ki je preoblikovalo mnogo industrijskih konglomeratov in njihovih prostorskih območij. V nekdanjih sklenjenih industrijskih conah z monokulturno dejavnostjo se začne locirati drobno podjetništvo, ki radikalno spremeni primarno funkcijo in fizično podobo. Ugotavljamo, da je teritorialna razmestitev gospodarskih con v RS relativno obsežna in razpršena. Na takšno strukturo so poleg naštetega posredno vplivali tudi drugi faktorji: povojna urbanizacija in razvoj infrastrukturnega omrežja, svetovna

gospodarska recesija, integracijski procesi v Evropski uniji (EU), razvoj informacijske družbe, itd.

1.1 Liberalistični pristop in aktualni trendi umeščanja gospodarskih con

Za poosamosvojitveno desetletje je značilen izrazito liberalističen koncept prostorskega delovanja, ki ga mnogokrat spremlja tudi iracionalna in prostorsko negativna konotacija kdor koli-kar koli-kjer koli. Ta praksa je predvsem posledica zatona ali transformacije nekdanjih mehanizmov prostorskega načrtovanja, ki jo dodatno vzpodbuja še novodobni razvoj sektorja drobnega podjetništva. V imenu ekonomskega razvoja, utemeljenega s številnimi sinergijskimi učinki, si marsikdo pridržuje pravico parcialnega, lokalno sicer uspešnega, vendar v širšem kontekstu iracionalnega delovanja (novo podjetje-nova cona). Takšni procesi vnašajo nova merila v obstoječo prostorsko strukturo in

opozarjajo tako na strokovno kot institucionalno krizo nadzora in regulacije. To ugotovitev potrjuje tudi podatek, da je na tržišču (glej ponudbe različnih nepremičninskih agencij in razvojnih institucij: BSC, RRA, itd.) veliko manjših con, ki so jih zgradili s profitnim namenom. Gre za angažiranost privatnega sektorja, ki vidi v zakupu poceni zemljišča ter v dodatni opremlitvi komunalno infrastrukturo in profitni prodaji predvsem enkratni ekonomski interes. S številčnostjo gospodarskih con na prostem trgu se bo njihova cena samodejno zniževala, pri tem pa ostaja iracionalizem poseganja po novih lokacijah kot omejenemu prostorskemu viru. Nasprotna praksa, ki smo ji priča v državah članicah EU, pa govori o pritegovanju NTI (neposredne investicije) kot procesu širšega interesa. Lokalno gospodarstvo in državne institucije se trudijo subvencionirati zemljišča in tako aktualizirati lokacije za pritegnitev novih podjetnikov v svojo regijo.

2. Namenska raba prostora

Kljub jasnim opredelitvam namenske rabe prostora ostaja nedorečeno samo poimenovanje območij. V uporabi so različni termini, ki označujejo območja, namenjena delovanju različnih gospodarskih družb.

Nastajajo naslednje definicije gospodarskih con, ki jih je mogoče klasificirati v skupine po dejavnostih in obsegu:

- industrijsko-obrtne
- stanovanjsko-obrtne
- servisno-poslovne
- poslovno-proizvodne

Načeloma gre za poznane vsebine in oblike, nova očitna značilnost pa je v hibridnosti, tj. v združevanju različnih funkcij na istem področju, npr. proizvodne in bivalne ali proizvodne in storitvene funkcije.

2.1 Klasična delitev

V klasični opredelitvi poznamo industrijo, obrt, trgovino, storitvene, servisne dejavnosti itd. Takšna delitev ločuje dejavnosti po njihovi naravi in obsegu. Zakon o ekonomskih conah ^[1] pa opredeljuje tudi ekonomsko cono kot prostocarinško območje z natanko opredeljenimi kriteriji umestitve in delovanja. Ekonomska cona je tudi edina uzakonjena prostorska oblika z opredeljenimi posebnostmi. Vse druge terminološke opredelitve so v prostorski zakonodaji neopredeljene in izhajajo iz tradicionalnega pojmovanja oziroma delitve gospodarskih dejavnosti. Pri pregledu občinskih planskih dokumentov najdemo številne termine, ki označujejo območja s sicer enako vsebino (npr. industrija, proizvodnja, podjetništvo).

Novi Pravilnik o pripravi prostorskih sestavin dolgoročnih in srednjeročnih družbenih planov občin v digi-

Preglednica 1: Terminološke variacije klasične opredelitve con, ki se pojavljajo v današnjih prostorskih planih

INDUSTRIJSKA CONA	OBRTNA CONA	POSLOVNA CONA	PROIZVODNA CONA	STORITVENA CONA
Industrijska cona	Obrtna cona	Poslovna cona	Proizvodna cona	Proizvodno-storitvena cona
Poslovno-industrijska cona	Obrtno-poslovna cona	Obrtno-poslovna cona	Cona proste obrti	Storitvena cona
Obrtno-industrijska cona	Stanovanjsko-obrtna cona	Servisno-poslovna cona	Servisno-proizvodna cona	Storitveno-poslovna cona
	Industrijsko-obrtna cona	Poslovno-industrijska cona	Proizvodno-servisna cona	Tehnološka cona
		Ekonomsko-poslovna cona	Poslovno-proizvodna cona	Gospodarska cona
		Stanovanjsko-poslovna cona	Podjetniška cona	Prostocarinška cona
		Storitveno-poslovna cona	Prosta proizvodna cona	
		Proizvodno-poslovna cona	Proizvodno-storitvena cona	
		Poslovno-obrtna cona	Podjetniška, proizvodna in obrtniška cona	
		Carinska in poslovna cona		
		Industrijsko-obrtniška cona		
		Proizvodna cona		
		Industrijsko-poslovna cona		
		Prosta in carinska cona		

talni obliki [2] določa v tretjem členu okvire temeljne rabe prostora [3], samo poimenovanje območja (naziv) pa je prepuščeno izdelovalcem plana oziroma naročniku. Tako nastajajo sintezne rešitve, ki želijo predstaviti gospodarsko cono kot območje čim večjega spektra dejavnosti. V tem kontekstu se kaže potreba po opredelitvi terminologije oziroma poenostavitvi poimenovanja.

3. Obstoječe gospodarske cone

V današnji praksi (glej legende prostorskih planov, svetovni splet, itd.) gre za uporabo številnih terminov, vsi pa izhajajo iz klasične delitve dejavnosti na industrijsko in obrtno produkcijo ter na trgovino in storitve. Predvsem se uporablja status mešanih območij, ki dopušča sobivanje storitvenih, proizvodnih, trgovskih in stanovanjskih dejavnosti. Opredelimo lahko naslednjo klasifikacijo vsebinsko zaokroženih območij (con), kjer gre za terminološke variacije klasične opredelitve con (glej preglednico 1).

Ugotavljamo, da so v ospredju predvsem imenovanja s pridevnikom *poslovnost*, kar nakazuje namen novodobne opredelitve gospodarskega delovanja?! V ta trend se danes uvrščajo tudi tradicionalne obrtne dejavnosti, ki so se v novem družbenem okolju preimenovali oziroma prešle v domeno poslovne sfere. V fizičnem smislu (vsebina in obseg) se kljub novim oznakam ne spremenijo. Še vedno gre za proizvodnjo, storitve, trgovino ali servisne dejavnosti, ki so pač locirane v specifično definiranim območju.

4. Rezultati

S preoblikovanjem območij z monokulturno rabo v območja z mešano rabo nastajajo hibridne prostorske oblike, kjer se srečujejo bi-

valna, proizvodna, storitvena in trgovska dejavnost. Prednosti takšnih procesov se kažejo zlasti v reciklaži prostora (npr. nova proizvodnja na prostoru nekdanje industrije, uporaba obstoječe infrastrukture) slabosti pa v neprepoznavnosti območja (namenska raba) ter preveliki pestrosti različnih dejavnosti na enem kraju, kar povzroča medsebojno izključevanje.

4.1 Preoblikovanje monokulturnih območij

Za našo razpravo je pomembno predvsem preoblikovanje obstoječih industrijskih in obrtnih con v območja z mešano rabo. Tu ločimo dva temeljna procesa:

A. hibridna transformacija obsega: industrijska + obrtna (združevanje industrije in proizvodne obrti oziroma prehod v sintezno strukturo po obsegu dejavnosti) Ta proces je najintenzivnejši pri vnovični opredelitvi nekdanjih industrijskih con v novih prostorskih planih. Gre za primere, ko se je v zaokroženih industrijskih območjih naselilo drobno podjetništvo v delu cone ali celotni coni. Z novim poimenovanjem nastajajo industrijsko-obrtne cone na obstoječih lokacijah oziroma nove industrijsko-obrtne cone na novih lokacijah. Ta termin uporabljamo predvsem takrat, ko ni natančne definicije nove vsebine in obsega. Tu je treba poudariti, da so kombinirane industrijsko-obrtne cone ustanavljali tudi že v konceptu, vendar ti primeri niso pomembni za našo razpravo.

B. hibridna transformacija vsebine: stanovanjska + proizvodna (združevanje dela in bivanja, npr. Trzin)

Značilna je za novoopredeljena območja, namenjena individualni gradnji stanovanjsko-gospodarskih sklopov. Združevanje dela in bivanja se odvija predvsem v razpršenem oziroma parcialnem smislu.

4.2 Podjetniška in poslovna cona

V planerski praksi se uvajata tudi termina podjetniška in poslovna cona. Prva pomeni predvsem industrijo in proizvodno obrt, slednja pa trgovino in storitve. Termina večinoma uporabljamo v kombinaciji z drugimi oznakami in tako označujeta cono kot sintezni teritorij delovanja različnih dejavnosti (po obsegu in vsebini). Primernejši v tem kontekstu je termin *gospodarska cona* kot območje delovanja gospodarskih družb [4] in je kot tak lahko tudi krovni termin za vse oblike con. Glede na pretežno dejavnost znotraj cone gre za proizvodno, storitveno, trgovsko ali stanovanjsko domeno.

Glede na vse naštetje je predlagana *gospodarska cona* primeren termin, s katerim označujemo vsakršno območje, namenjeno delovanju gospodarskih družb. Če se sklicujemo na Zakon o gospodarskih družbah, lahko utemeljimo termin *gospodarska cona* kot območje delovanja določene gospodarske družbe na določenem prostoru. Tako dobimo prostor delovanja oziroma cono (delovanja) gospodarske družbe, torej gospodarsko cono.

Preglednica 2: Različni obliki podjetniških con

PODJETNIŠKA = POSLOVNA = INDUSTRIJSKA	PODJETNIŠKA = POSLOVNA = OBRтна
gospodarska cona določenega obsega	gospodarska cona določene vsebine
– gospodarska cona s proizvodno dejavnostjo (velja za industrijo in proizvodno obrt)	– gospodarska cona z mešano dejavnostjo
– gospodarska cona s trgovsko dejavnostjo	– gospodarska cona s storitveno dejavnostjo

4.2 Poslovna cona (*Business Zone*)

V zahodnoevropskem gospodarstvu je danes aktualen trend ustanavljanja t. i. *Business Zones*. Gre za koncept obsežnih območij (nad 100 ha) v lasti enega upravitelja, ki zakupi, opremlja in oddaja (morebiti prodaja) zemljišče. Zaradi velikosti je v takšnih conah lahko locirana paleta dejavnosti, vključno s pravo industrijo. Za RS so bile v minulih letih izdelane določene (mednarodne) študije, ki navajajo k ustanavljanju takšnih con za pritegnitev NTI (neposrednih tujih investicij). Za naš prostor bi to pomenilo predvsem poseganje na novih lokacijah, kar bi v merilu večine urbanih središč z že tako obsežnimi površinami še dodatno spremenilo razmerja v korist gospodarskih površin. V prostorskem pogledu smo v RS danes priča preveč načelni (glej SGRS in SPRS) obravnava gospodarskih območij, ki v razvojnem smislu ne konkretizira prioritetenih lokacij, števila in tipologije (te naj bi opredelili šele v nastajajočih regionalnih prostorskih zasnovah).

4.3 Revitalizacija obstoječih con in posegi na novih lokacijah

Gradnjo novih gospodarskih con opredeljuje v prvi vrsti Zakon o urejanju prostora – ZureP-1 [5], ki določa pogoje za gradnjo zunaj poselitvenih območij (gospodarske cone zaradi številnih vplivov na okolje praviloma ne spadajo med poselitvena območja). Pomembne odločitve o lokaciji in obsegu poleg soglasodajalcev (različni resorji) ostajajo predvsem v domeni občinske uprave kot izdelovalca strategije prostorskega razvoja oziroma naročnika izdelave prostorskih planov.

Pri ustanavljanju gospodarske cone na novi lokaciji je (poleg vsestranske primernosti zemljišča, presoje vplivov na okolje, pridobitve soglasij, itd.) treba predvsem utemeljiti poseg iz vidika racionalne rabe prostora (5. in 6. člen ZureP-1). To po-

meni, da morajo biti prvenstveno zapolnjene vse kapacitete v drugih conah. Tu nastopi vprašanje interpretacije zakonskih normativov oziroma določil, kar dopušča določeno izogibanje sicer racionalni usmeritvi. Osrednji problem je vsekakor pravica lastnika zemljišča, da z njim dela po lastni volji. Zapolnitev obstoječih lokacij ni mogoča tudi, kadar imajo obstoječa podjetja rezervirane kapacitete (sicer prazne površine) za lasten dolgoročni razvoj, zato bi bilo prisilno umeščanje novih podjetnikov na takšne površine neutemeljeno. Naslednji argument za poseganje na nove lokacije kljub obstoječim kapacitetam je v spremenjenih lokacijskih pogojih. Širitev večine urbanih središč je zlasti s stanovanjsko gradnjo dosegla tudi nekdanje obrobne lokacije, kjer so bile prvenstveno locirane velike gospodarske cone. Zaradi novonastalega stanovanjskega okolja so takšne obstoječe cone razvojno neperspektivne in bodo prisiljene spremeniti namensko rabo prostora. V dolgotrajnem procesu preoblikovanja se zato v prvi fazi spremenijo območja z mešano rabo in ostanejo formalno še vedno primerne za lociranje gospodarskih dejavnosti.

Specifičen problem v prevladujoči razpršeni gradnji je tudi zamuda pri graditvi avtocestnega omrežja, kjer smo v bližini hitrih in obvoznih mestnih cest že priča razraščanju obsežnih poslovno-storitvenih konglomeratov. »Vizijo, kam stihijska gradnja lahko pelje, si je možno ogledati npr. na relaciji Trst–Milano, kjer skozi neskončno ravnino spremljamo v neskončnost posejane industrijske, storitvene in podobne objekte, vse skupaj pa je videti kot neskončno degradirano območje.« (Gruev, 2002, str. 40)

Vse navedeno dokazuje, da je argumente za posege na novih lokacijah mogoče pridobiti, žal tudi ob izključno špekulativnih namenih. Pristojne službe sicer zatrjujejo, da so mehanizmi nadzora optimalno izdelani, vendar smo v praksi še

vedno priča ustanavljanju številnih con kljub obsežnim in povsem primernim obstoječim kapacitetam. Ključni problem, ki onemogoča racionalizacijo razpršenega trenda, se kaže zlasti v pomanjkanju prostorsko-planske strategije umeščanja gospodarskih dejavnosti na lokalni ravni. Občine bi morale imeti pri izdelavi novih prostorskih planov imeti tudi izdelano in utemeljeno (ekonomsko in prostorsko) strategijo umeščanja gospodarskih dejavnosti v svoj teritorij, žal pa so strateške odločitve mnogokrat prepuščene parcialni podjetniški iniciativi ali viziji kratkoročne lokalne politike (sindrom nova občina-nova cona).

5. Razprava

Številno ustanavljanje gospodarskih con načeloma odraža potrebe podjetniškega sektorja po fizičnem prostoru. Za Slovenijo so bile v zadnjem obdobju izdelane različne raziskave, vsem pa je skupna ugotovitev o pomanjkanju podatkov o razpoložljivih površinah in pretirani načelnosti obstoječih razvojnih strategij, ki ne prejudicirajo konkretnih lokacij, števila in tipologije.

Zunanje sugestije (tuji avtorji) narekujejo RS gradnjo velikih regionalnih con (nad 100 ha), ki naj bi tako postale aktualne za potencialne tuje investitorje. Pri tem ostaja neraziskano zlasti vprašanje o obsegu delovne sile, ki naj bi takšne gospodarske konglomerate dejansko zapolnila.

Nedorečena ostaja tudi terminologija, kar vnaša dodatno zmedo zlasti pri ponudbi lokacij za najem ali prodajo. Z različnimi sintezniimi poimenovanji območij želijo lastniki (občinska skupnost ali zasebniki) pritegniti čim več dejavnosti na eno lokacijo. Pomanjkljivost takšnega koncepta je zlasti v neprepoznavnosti območja kot prostorske entitete v širšem prostoru ter v

medsebojnem izključevanju posameznih dejavnosti. Za nadaljnjo razpravo predlagamo uporabo termina gospodarska cona, s katerim načelno zajamemo vse oblike po vsebini in obsegu, natančnejša opredelitev območja naj ostane vezana na ta termin.

Preobsežno razpršeno delovanje (kdor koli-kjer koli-kar koli) bo kljub parcialni ekonomski utemeljitvi dolgoročno prizadelo neko logično ravnovesje obstoječih površin med razmerji celotnega urbanega tkiva. Poleg tega so nove cone manjšega obsega tudi razvojno in cenovno nezanimive. Za pritegnitev novih (predvsem tujih) investitorjev bo potrebno pridobivanje subvencij (iz različnih naslovov), s katerimi bi zniževali ceno zemljišča in tako oblikovali gospodarske cone kot privlačne lokacije za nove naložbe. Pri tem ne gre za problem zakonodaje in liberalnih nazorov pri urejanju prostora, temveč za pomanjkanje (lokalne, regionalne, nacionalne) razvojne strategije, ki bi s konkretizacijo lokacij, ekonomskimi programi in izdelano tipologijo con vnašala racionalizem in zagotavljala trajno naravnano razvojno vizijo.

Gregor Čok, univ. dipl. inž. arh.,
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za
arhitekturo, Ljubljana
E-pošta: gregor.cok@uni-lj.si

Opombe

- [1] Zakon o ekonomskih conah /ZEC/, (Uradni list RS, št. 45/1998, 97/2001)
- [2] Pravilnik o pripravi prostorskih sestavin dolgoročnih in srednjeročnih družbenih planov občin v digitalni obliki, (Uradni list RS, št. 20/2003)
- [3] 2. Območja proizvodnih dejavnosti; ... 2.1 industrijska območja ... 2.2 druga proizvodna območja ... 4. Mešana območja; 4.2 območja storitvenih, proizvodnih in trgovskih dejavnosti.
- [4] Zakon o gospodarskih družbah /ZGD/, Uradni list RS, št. 30/1993, 29/1994, 82/1994, 20/1998, 32/1998, 37/1998, 84/1998, 6/1999, 54/1999, 36/2000, 45/2001 (59/2001 – popr.), 50/2002 Skl. US: U-I-135/00-60, 93/2002 Odl. US: U-I-135/00-77)
- [5] Zakon o urejanju prostora /ZUreP-1/, (Uradni list. RS, št. 110/2002 (8/2003 – popr.)

Viri in literatura

- Beck, U. (1992) *Risk Society – Towards a New Modernity*, Sage, London.
- Corporate Plan 2003-2006 (2003) Welsh development agency, final draft; *Creating Success Together*
- Čok, G. (2001) Prometno logistični terminal v Ljubljani – vpliv lokacijskih kriterijev na prostorsko in funkcionalno zasnovu, *Urbani izziv*, Urbanistični inštitut RS, l. 12, št. 2, Ljubljana, str. 80–86.
- Goljuf, P. (2000) Razvoj podjetništva in malih podjetij v mestni občini Novo mesto v primerjavi s Slovenijo, *Diplomska naloga*, EF, Ljubljana.
- Gruev, M. (2002) Računalniško podprto modeliranje avtocestnega prostora - Postopki za presojo ambientalne ustreznosti infrastrukturnih objektov, *doktorska disertacija*, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.
- Jaklič, M. (1998) *Models of production in Yugoslavia*, New York.
- Kos, D. (1998) *Sociološki vidik v republiškem prostorskem planu*, FDV, Ljubljana.
- Košir, F. (1986) *Razvoj oblikovanja industrijskih območij in objektov*, FAGG, Ljubljana.
- Lukšič, A. (1999) *Rizična tehnologija: izziv demokraciji*, *Časopis za kritiko znanosti* št. 193, Ljubljana.
- Navodilo o metodologiji za izdelavo poročila o vplivih na okolje Ur. l.RS, št. 70-3826/1996
- Ocena stanja in teženj v prostoru Republike Slovenije (2002) *MOPE-UPP*, Ljubljana.
- Pogačnik, A. (2000) *Urejanje prostora za tretje tisočletje*, *Scripta*, Študentska založba, Ljubljana.
- Politika urejanja prostora Republike Slovenije (2002) *MOP-UPP*, Ljubljana.
- Presoja vplivov na okolje kot načrtovalsko orodje za varstvo okolja (1997) *Zbornik 4. Letnega strokovnega srečanja društva krajskih arhitektov*, Ljubljana.
- Sitar, M. in dr. (2002) *Gospodarske cone in prostorski razvoj Slovenije*, Fakulteta za gradbeništvo, Maribor.
- Strategic Possibilities for the Development of Business Zones in Slovenia (2002) *Final report*, HYPODOMI
- Strategija gospodarskega razvoja Slovenije 2001-2006 (2001) *UMAR*, Ljubljana
- Uredba o vrstah posegov v okolje, za katere je obvezna presoja vplivov na okolje Ur. l. RS, št. 66-3650/96
- Vodilna načela za trajnostni prostorski razvoj evropske celine (2000) *Evropska konferenca ministrov odgovornih za regionalno planiranje* (CEMAT), Hannover.
- Vrišer, I. (2000) *Industrijska geografija*, Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za geografijo, Ljubljana.